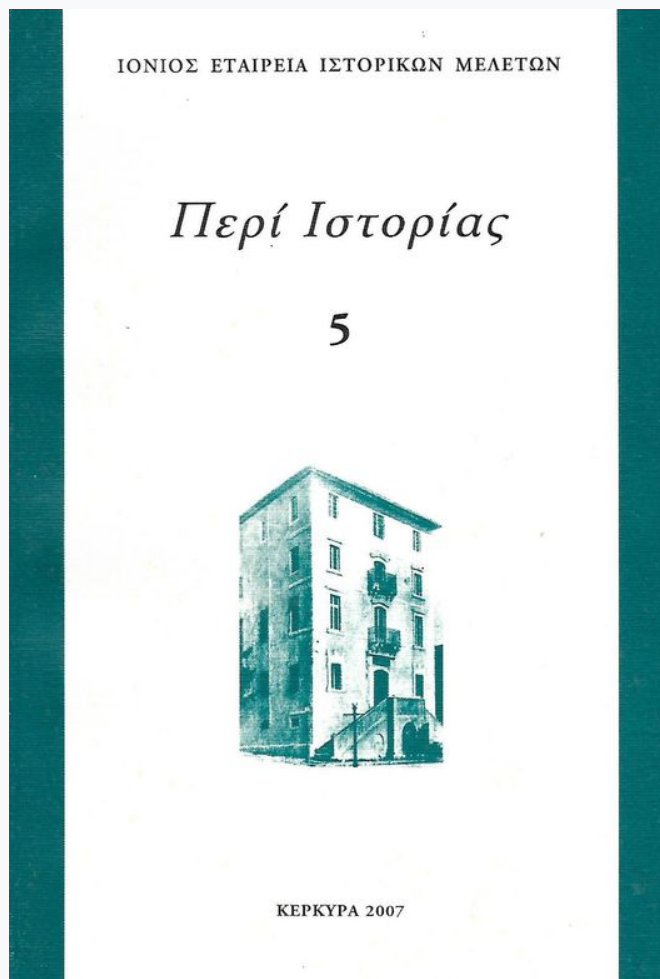

Peri Istorias

Vol 5 (2007)

Προβλήματα προσδιορισμού της προέλευσης των stratioti της βενετικής Ανατολής με οδηγό της βυζαντινές πηγές

Κατερίνα Κορρέ

doi: [10.12681/p.i.24855](https://doi.org/10.12681/p.i.24855)

To cite this article:

Κορρέ Κ. (2020). Προβλήματα προσδιορισμού της προέλευσης των stratioti της βενετικής Ανατολής με οδηγό της βυζαντινές πηγές. *Peri Istorias*, 5, 155–161. <https://doi.org/10.12681/p.i.24855>

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΩΝ *STRADIIOTI* ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΚΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΜΕ ΟΔΗΓΟ ΤΙΣ *BYZANTINES* ΠΗΓΕΣ

Κατερίνα Κορρέ

Ανάμεσα στις ντόπιες, ένοπλες χριστιανικές ομάδες που υπήρχαν στην Βενετική Ανατολή, από την υστεροβυζαντινή κιόλας περίοδο και που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μισθοφορικές δυνάμεις, ήταν οι άτακτοι ψιλοί ιππείς που στις βενετικές πηγές αποκαλούνται “*stradioti*”.

Οι Βενετοί μιλούν στις εκθέσεις (*Relazioni*) για τους “Αλβανούς, Ηπειρώτες και Μακεδόνες ιππείς” που στρατολογούν από τις Δαλματικές ακτές και τη Μάνη, περιγράφοντας με γλαφυρότητα τα πολεμικά τους προσόντα ή, σε άλλες περιπτώσεις, με προφανή εκνευρισμό, την παντελή έλλειψη στοιχειώδους πειθαρχίας και την έφεσή τους στο πλιάτσικο. Η δευτερεύουσα -αλλά εξίσου σημαντική για τους Βενετούς- λειτουργία που επιτελούσαν οι ομάδες των *stradioti*, ήταν ο εποικισμός δημογραφικά αποψιλωμένων ή ευαίσθητων περιοχών στις κτήσεις τους, που γινόταν πάντα με αντάλλαγμα την πολεμική τους περιουσία.

Κύριο ζητούμενο της έρευνάς μου είναι το φαινόμενο των *stradioti* αυτό καθαυτό: η ύπαρξη και η πολεμική και κοινωνική λειτουργία των ομάδων αυτών υπό βενετική διοίκηση.

Για το τμήμα αυτό, οι πηγές είναι επαρκείς. Προέρχονται από τα Κρατικά Αρχεία Βενετίας και αφορούν αποφάσεις της Γερουσίας (έχω μελετήσει την περίοδο 1478-1531) αλλά και τις *relazioni* των Βενετών *pronveditori*, οι οποίοι επέβλεπαν τα μισθοφορικά σώματα. Μέχρι στιγμής έχω μελετήσει υλικό 150 περίπου *relazioni*, οι οποίες καλύπτουν την περίοδο 1524-1659 και τις οποίες μου διέθεσε ο σύμβουλός μου στην εκπόνηση της διατριβής, καθηγητής κ. Κωνσταντίνος Ντόκος.

Στις λοιπές πηγές κατατάσσονται τα μητρώα της Ελληνικής Αδελφότη-

τας Βενετίας και κυρίως το Β' Μητρώο, που καλύπτει την περίοδο 1498-1529. Σε αυτό, οι *stradioti* έρχονται δεύτεροι σε αριθμό εγγραφών στο σύνολο των αδελφών. Είναι συνήθως πολύτεκνοι και ο προσδιορισμός της ταυτότητάς τους είναι δύσκολος. Εξίσου δύσκολος είναι και ο προσδιορισμός της αληθινής ταυτότητας των *stradioti* στις *relazioni*, αφού συχνά οι στρατιώτες-μέλη των μισθοφορικών ταγμάτων έπαιρναν το όνομα του αρχηγού του τάγματος προκειμένου μια επόμενη στρατολόγησή τους να γίνει, για τη Βενετία, πιο ελκυστική. Με τη σειρά του βέβαια, ο *capo* ενός τάγματος *stradioti*, μπορούσε να ισχυριστεί καταγωγή από επιφανή βυζαντινό στρατιωτικό οίκο, ισχυρισμός που δημιουργούσε την εντύπωση ανάλογων προσόντων (και οικονομικών διεκδικήσεων) για τη Βενετία.

Από άλλες πηγές (π.χ., από τα απομνημονεύματα ενός *capo* όπως ο Μερκούριος Μπούας ή τα έργα του εγγράμματος *stradioto* Μανόλη Μπλέσση, που έγραψε για την Άλωση της Λευκωσίας (1571) ή τα Ημερολόγια του Μ. Sanudo), λαμβάνουμε πληροφορίες που συνθέτουν την εξής εικόνα:

Τα πρόσωπα που στελέχωναν τις κομπανίες των *stradioti* ήταν αναμφισβήτητα χριστιανοί και μάλιστα ορθόδοξοι. Δεν υπήρχαν εθνολογικά στεγανά μέσα στις ομάδες Αλβανών και Ελλήνων ιππέων· δηλαδή υπήρχαν ελληνικά ή αλβανικά σώματα *stradioti* που προέρχονταν από τη Μάνη ή τα Ιόνια νησιά (σε ένα δεύτερο επίπεδο), με αρχηγούς Αλβανούς ή Έλληνες ιππείς, χωρίς αναγκαστική αντιστοιχία. Ο αρχηγός του σώματος, που αναδεικνυόταν από το ίδιο το σώμα συνήθως με εκλογή δια βοής και αφού παρουσίαζε κάποια πειστήρια της δυναμικότητάς του ως προς την επιτυχή αντιπροσώπευση της ομάδας στη Σινιορία, έκανε και τις δοσοληψίες με τους Βενετούς.

Αυτές περιελάμβαναν τους όρους ανάληψης υπηρεσίας, ζητήματα αμοιβών και σίτισης, ζητήματα πολεμικής εξάρτυσης και κυρίως θέματα εγκατάστασης των ιδίων και των οικογενειών τους κοντά στις περιοχές που θα υπερασπίζονταν.

Το δεύτερο επίπεδο της έρευνάς μου αφορά στην προέλευση των *stradioti*: τα σώματα αυτά προϋπήρχαν της βενετικής παρουσίας στον ελληνικό χώρο και αυτό το πιστοποιούν οι ίδιες οι βενετικές πηγές, που μιλούν για εμπειροπόλεμους ιππείς που προσέλαβαν ως μισθοφόρους, γνωρίζοντας ότι τα πρόσωπα αυτά παρουσίαζαν περγαμινές ανάλογης δράσης στους τελευταίους βυζαντινούς στρατούς. Υπήρχε λοιπόν μια μακρά(;) παράδοση ενασχόλησης των ανδρών που προέρχονταν κυρίως από τη γεωγραφική περιοχή της Αλβανίας και της Αργολίδας, με τη συγκεκριμένης φύσης μισθοφορία. Ένα πλέγμα σταθερά επαναλαμβανόμενων πρακτικών από μέρους των εργο-

δοτών τους διαμόρφωνε από μόνο του ένα ιδιότυπο “δίκαιο” αμοιβών ως ανταλλάγμα γι’ αυτές τις ιδιόμορφες πολεμικές υπηρεσίες. Πόσο πίσω, όμως, χρειάζεται να πάμε προκειμένου να εντοπίσουμε τις αιτίες και τους τρόπους σχηματισμού αυτών των ομάδων, ιδίως τη δημιουργία ενός κώδικα συμπεριφοράς προς τη βυζαντινή διοίκηση πια, στην οποία παρουσίαζαν ότι είχαν προϋπηρεσία;

Το ερώτημα της προέλευσης είναι σύνθετο. Καλύπτει τη γεωγραφική και εθνολογική διάσταση του φαινομένου των *stradioti*, τις κοινωνικές διαδικασίες σχηματισμού των ομάδων τους, ασφαλώς τη γεωγραφική κινητικότητα, το βαθμό σταδιακής αφομοίωσης (και τους όρους της) εντός των κοινωνιών υποδοχής/ εγκατάστασης, τον εσωτερικό και εξωτερικό λόγο της ομάδας προς την εκάστοτε εξουσία (στην περίπτωση αυτή μας ενδιαφέρουν οι ομοιότητες και οι διαφορές συναλλαγής με τη βυζαντινή εξουσία και τη βενετική), το σχηματισμό νοοτροπιών· όλα αυτά τα στοιχεία που οδηγούν στη διαμόρφωση τελικά μιας συνειδήσης του ανήκειν σε μια διακριτή κοινωνική ομάδα, με συγκεκριμένα αιτήματα και δράσεις.

Πίσω από το ερώτημα της προέλευσης των *stradioti* και της έρευνας στις βυζαντινές πηγές κρύβεται το ερώτημα περί της μεθόδου. Εδώ οφείλουμε να επισημάνουμε τα εξής:

α) Η φύση των βυζαντινών πηγών υπαγορεύει διαφορετική αντιμετώπισή τους από τον ερευνητή συγκριτικά με τις βυζαντινές πηγές, ακόμα και αν εξακολουθεί να υπάρχει η απαίτηση της διασταύρωσης, της αντικειμενικότητας και της ορθής μελέτης τους. Αυτό ισχύει γιατί αφενός η φύση των πηγών είναι κυρίως ιστοριογραφική ή νομική, αντίθετα με τις βενετικές πηγές που αποτελούν τυπικά διοικητικά έγγραφα ως επί το πλείστον.

Αφετέρου, η στρατιωτική οργάνωση του ύστερου Βυζαντίου δεν έχει ερευνηθεί αποτελεσματικά (λ.χ., δεν έχει διαπιστωθεί η ακριβής φύση και λειτουργία θεσμών όπως η στρατιωτική πρόνοια ή παρεμφερών πρακτικών).

β) Η έρευνα στις βυζαντινές πηγές ακολουθεί τον αντίθετο χωροχρονικά δρόμο της μετακίνησης των ομάδων *stradioti*, δεδομένου ότι: πρώτον, τα βασικά κέντρα στρατολόγησης των ελαφρών ιππέων ήταν το Ναύπλιο και η Χιμάρα-Δυρράχιο. Στις περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις το Ναύπλιο αποτελούσε σταθμό υποδοχής μάχιμων που προέρχονταν από την Αλβανία και είχαν μετοικήσει εκεί μαζί με τις οικογένειές τους ή ατομικά, σε προγενέστερο της στρατολόγησής τους χρόνο (π.χ. Θεόδωρος Κλαδάς). Δεύτερον, η πλειονότητα των *stradioti* ήταν Αλβανοί και Έλληνες προερχόμενοι από τη Νότιο Αλβανία (π.χ. οι Αρ(ε)ιανίτες). Ενοποιητικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων αυτών ήταν το ορθόδοξο δόγμα, ενώ η πλειονότητά τους είχε να επιδείξει

μισθοφορική παράδοση σε χριστιανικά στρατεύματα (Βυζαντινούς του Δεσποτάτου της Ηπείρου 1253, Γάλλους ντ'Ανζού 1272, Βενετούς κατά των Τούρκων στο Κοσσυφοπέδιο 1389).

Μόνο σε ένα δεύτερο επίπεδο και αρκετά αργότερα μνημονεύονται στις βενετικές πηγές ως *capì stradioti* πρόσωπα που, αν ακολουθήσουμε το επώνυμο και τη γενεαλογία που προβάλλουν στις αιτήσεις τους στις βενετικές αρχές, προέρχονται πράγματι από βυζαντινούς στρατιωτικούς οίκους (Παλαιολόγοι, Ράλληδες, Κομνηνοί, Λασκάρηδες, κλπ.). Και εδώ όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, ως επιφανείς αρχηγοί της κομπανίας των *stradioti* μνημονεύονται οι αρχηγοί κάποιας αρβανίτικης φάρας που μετοίκησε ομαδικά στο νότο (όπως ο Μερκούρης Μπούας, ο Μέξας Μποζίκης κλπ.).

Τρίτον, η κάθοδος πολλών περιπλανώμενων ομάδων Αλβανών και Ελλήνων, που βεβαιωμένα κατοικούσαν σύμφωνα με τον Γεώργιο Ακροπολίτη (Χρονική Συγγραφή 1203-1261) στις πεδιάδες της Κρόιας και της Ν. Αλβανίας τον 13ο αιώνα, είχε ως ένα βαθμό τις ρίζες της στα κινήματα των αρχών του 14ου αιώνα στην περιοχή της Αλβανίας. Τα κινήματα αυτά είχαν τον κοινωνικό χαρακτήρα των εξεγέρσεων που στρέφονται εναντίον των ξένων κυριάρχων (στην περίπτωση των Αλβανών, κατά των Σέρβων του Στ. Δουσαν, 1343-55) αλλά και των ντόπιων Αλβανών φεουδαρχών (των πριγκίπων Balsa, Kastrioti του βορρά, των Ντουγκατζίνι και Τόπια της Κρόιας, των Μουζάκι και Αρ(ε)ιανών του νότου).

Πραγματικά, στα μέσα του 14ου αιώνα κυρίως κατά την εποχή της σερβοκρατίας, παρατηρείται η πρώτη σοβαρή ομαδική έξοδος των αλβανικών ορεινών πληθυσμών. Η κίνηση αυτή είχε κατευθύνσεις προς το βορρά (προς σλαβικούς πληθυσμούς από τους οποίους αφομοιώθηκαν) και προς το νότο (στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία και μετά στην Εύβοια, την Αττική και την Πελοπόννησο). Στην Πελοπόννησο έφτασαν στα τέλη του 14ου αι. ή στις αρχές του 15ου. Αργότερα πέρασαν στα κοντινά νησιά και τα νησιά του Αιγαίου και στη Μάνη, με χρυσόβουλα (Χαλκοκονδύλης).

Η Άννα Κομνηνή σημειώνει ότι άτομα προερχόμενα από το Άρβανον, Αρβανίτες, συμμετέχουν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις ή επαναστατικές κινήσεις κατά των Βυζαντινών σε μεμονωμένα περιστατικά, ενώ οι επικεφαλής των περισσότερων ποιμενικών/ γεωργοκτηνοτροφικών κοινοτήτων διατηρούσαν τους δεσμούς τους με το Βυζάντιο και αντιδρούσαν στη βενετική διείσδυση στα ιλλυρικά παράλια. Την εποχή αυτή φαίνεται ότι είχε ξεκινήσει κάποια κοινωνική διαφοροποίηση, που θα οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας ιθύνουσας τάξης, ενταγμένης αρχικά μέσα στο διοικητικό και στρατιω-

τικό σύστημα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Τέταρτο και τελευταίο ζήτημα επισήμανσης:

Η έρευνα ως προς την προέλευση της κοινωνικής-πολεμικής ομάδας των *stradioti* οφείλει να συμπεριλάβει, πέρα από τα ιστοριογραφικά και νομικά βυζαντινά κείμενα, δευτερεύουσες μα εξίσου ενδιαφέρουσες πηγές όπως τα λεγόμενα Βραχέα Χρονικά, που αφορούν το διάστημα μεταξύ του 13ου και 15ου αιώνα. Ανάμεσα στα 100 που έχουν εκδοθεί περιλαμβάνονται και τοπικά χρονικά (χρονικά αναξιόπιστα, εντούτοις μεστά πληροφοριών), όπως και χρονικά της τουρκικής κατάκτησης. Τα τελευταία μάς οδηγούν στην παραγμένη ιστορία της βυζαντινής επαρχίας την περίοδο του νέου μεγάλου κύματος μετανάστευσης Ελλήνων και Αλβανών, με την τουρκική διείσδυση (1415). Επίσης, την ενδιαφέρουσα περίπτωση Σκεντέρμπεη, του εκμουςουλμανισμένου αρχικά φεουδάρχη του βορρά της Αλβανίας, ο οποίος, μετά από μια απέλπιδα αλλά ηρωική, κατά τον εξυμνητή του Barletius, προσπάθεια ένωσης όλων των Ελλήνων και Αλβανών φεουδαρχών κατά των Τούρκων, ανδραγάθησε μαζί με τους άνδρες του δίπλα στον Φερδινάνδο της Νεαπόλεως (1461-2) εναντίον των Γάλλων ντ' Ανζού. Τον αγώνα αυτόν καλύπτει και ο Κριτόβουλος ο Ίμβριος, σημειώνοντας την ενθουσιώδη υποδοχή των Αλβανών ανδρών στη Νεάπολη.

Προτού ολοκληρώσω την παρουσίαση της προσπάθειας προσδιορισμού της προέλευσης των *stradioti* μέσω των βυζαντινών πηγών, οφείλω να μνημονεύσω τη θεωρία Σάθα για τους *stradioti*. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ο Κων/νος Σάθας ήταν ο πρώτος που συγκέντρωσε πολύτιμο υλικό για τους *stradioti* στα Μνημεία του. Ο ίδιος προσπάθησε, με την χαρακτηριστική ελευθεριότητα στην ιστορική κρίση που τον διακρίνει, να συνδέσει εξελικτικά το θεσμό των ακριτών (στρατιωτών-γεωργών) των βυζαντινών συνόρων, με την πραγματικότητα των έφιππων ατάκτων που προέρχονταν από τις δυτικές παρυφές της βυζαντινής επικράτειας, βασιζόμενος στην προφανή σχέση στρατιώτη-τιμαρίου γης.

Στο έργο του, Στρατιώται και αναγέννηση της ελληνική τακτικής, ο Σάθας μελετά τις συμπεριφορές των ανθρώπων των όπλων συγκρίνοντάς τις με άλλες που γεννήθηκαν εντός θεσμικών σχηματισμών οι οποίες προέρχονταν από τη βυζαντινή εμπειρία (ακριτών, προνοιαρίων, στρατιωτών). Ως βασική πηγή χρησιμοποιεί ένα εγχειρίδιο περί ανταρτοπολέμου, το Περί παραδρομής (963-9). Κριτήρια της σύνδεσης ακριτών-προνοιαρίων-*stradioti* αποτέλεσαν τυπικά χαρακτηριστικά εμπειροπόλεμων ατάκτων μονάδων: ο αποκεφαλισμός του αντιπάλου, οι προσωπικοί μύθοι, ο οπλισμός και οι πενιχρές οικονομικές τους δυνάμεις, η τακτική του πολέμου και η λογική του θανάτου

που τους συνοδεύει, η αίσθηση αλληλεγγύης στην ομάδα.

Ο Σάθας δικαιώνεται στην αναζήτηση των πρωταγωνιστών του μισθοφορικού φαινομένου ανάμεσα στους ελληνικούς και αλβανικούς πληθυσμούς των λαϊκών στρωμάτων, οι οποίοι απάντησαν κατ' αυτόν τον τρόπο στην επίμονη αναζήτηση τόπου, ρόλου και μέσων επιβίωσης. Όμως, η αθεμελίωτη σύνδεση που κάνει ανάμεσα στους ακρίτες-θεματοφύλακες των βυζαντινών συνόρων και στους *stradioti* που εγκαθίσταντο από τους Βενετούς σε συγκεκριμένες περιοχές, με ενδιάμεσο θεσμικό σταθμό την υστεροβυζαντινή στρατιωτική πρόνοια, είναι εξ ολοκλήρου προβληματικός.

Παρουσιάζεται λοιπόν η ανάγκη να επαναπροσδιορίζεται στην έρευνα το περιεχόμενο όρων όπως οι στρατιώτες, η στρατεία, τα στρατιωτικά κτήματα και οι στρατιωτικές πρόνοιες, οι στρατευόμενοι αλλά και οι μισθοφόροι στις βυζαντινές πηγές των διαφόρων περιόδων μετά τον 11ο αιώνα.

Αν και για τον όρο στρατεία οι πηγές (αφηγηματικά και νομικά έργα) συγκλίνουν αναφερόμενες στη στρατιωτική υπηρεσία, στους υπόλοιπους όρους η ερμηνεία δημιουργεί νέες έννοιες. Οι στρατιωτικο-διοικητικές δομές του βυζαντινού κράτους, όπως διαγράφονται από τις βυζαντινές πηγές ως τον 13ο αιώνα, συνδέουν άρρηκτα την έγγεια ιδιοκτησία με τους κληρωτούς στρατιώτες και σε καμιά περίπτωση με τους μισθοφόρους, ξένους ή ντόπιους.

Τα λεγόμενα στρατιωτικά κτήματα άλλωστε ανήκαν στην προηγούμενη περιουσία των ανδρών που καλούνταν να πολεμήσουν. Αναγνωριζόταν έτσι ένα *minimum* αναπαλλοτρίωτης γης, το οποίο, σε περίπτωση θανάτου του στρατιώτη, μεταβιβαζόταν στους κληρονόμους του, που αναλάμβαναν το αντίστοιχο βάρος συντήρησης ενός στρατιώτη. Το περιεχόμενο του θεσμού αλλοιώθηκε στα μετέπειτα χρόνια. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς στην Ιστορία Ρωμαϊκή (B, 1204-1358), όταν μιλά για στρατιωτικά κτήματα αναφέρεται σε γαίες που παρείχε το κράτος με αντάλλαγμα στρατιωτική υπηρεσία. Και πάλι, δεν υπάρχει καμία μαρτυρία για σχεδιασμένη εγκατάσταση στρατιωτών και παροχή γαιών σε εκτεταμένη κλίμακα, ούτε στα απομνημονεύματα του Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού (1320-56). Οι μαρτυρίες αφορούν μόνο στη δωρεά γαιών σε ήδη υπηρετούντες στρατιώτες αλλά και σε μετανάστες, που υπηρέτησαν τελικά στο βυζαντινό στρατό, ως βυζαντινοί όμως υπήκοοι (μαρτυρία παρέχει ο Ν. Γρηγοράς, 1358, για τον Ι. Καντακουζηνό, ο οποίος όμως στα απομνημονεύματά του το αποσιωπά).

Αν, μέχρι στιγμής, φαίνεται να επιβεβαιώνεται ο Σάθας σε κάποιο σημείο σύνδεσης των στρατιωτών-γεωργών με τους μετέπειτα *stradioti* της Γαληνοτάτης, αυτό θα μπορούσε να είναι όχι τόσο η εξελικτική αλλοίωση του θε-

σμού των στρατιωτικών κτημάτων, όσο η *de facto* περιστασιακή δημιουργία ενός θεσμού δωρεάς, διοικητικής απόδοσης γης σε ανθρώπους που ήταν ανά πάσα στιγμή έτοιμοι να πολεμήσουν οπουδήποτε για το κεντρικό κράτος (ή, το Δεσποτάτο, αργότερα).

Η υπόθεση δεν έχει φυσικά διαλευκανθεί. Η έρευνα θα προσπαθήσει να αποδείξει το κατά πόσο μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει κάποια σύνδεση των *stradioti* με θεσμούς της ύστερης βυζαντινής περιόδου ή αν αυτή η απόπειρα είναι λανθασμένη. Πάντως, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι στη συνείδηση των ίδιων των *stradioti* (συναγόμενη από τις αναφορές τους) φαίνεται πραγματική μια συνέχεια της συναλλαγής αυτής, από τη βυζαντινή στην βενετική κυριαρχία.

Σε αυτό συνηγορεί και η προσωπική ιστορία πολλών επιφανών *stradioti*. Λίγο πριν το τέλος της βυζαντινής κυριαρχίας στο Μοριά, ο Θεόδωρος Μπόχαλης αναγνωρίζεται, σύμφωνα με τον Σφραντζή και τον Χαλκοκονδύλη, αρχηγός όλων των αρβανίτικων σωμάτων του Μοριά, από τον ίδιο τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο, λαμβάνοντας τον τίτλο του Μεγαδούκα. Έχοντας αυτό τον τίτλο στις αποσκευές τους, οι απόγονοί του Δημήτριος και Κωνσταντίνος Μπόχαλης, διεκδίκησαν (το 1520) και έλαβαν τιμάρια στη Μάνη για τις οικογένειές τους, προτού χαθούν στα ιταλικά μέτωπα.